

IN MEMORIAM

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES (1931–2022)

EGY IRODALOMTÖRTÉNÉSZ A MŰVÉSZETTÖRTÉNETBEN

A magyar reneszánszkutatás egyik nagy alakja, igazi klasszikusa búcsúzott el tőlünk 2022. december 15-én. Régi társunk a késő középkori és kora újkori magyar művészettörténet kutatásában. Hosszú bibliográfiája gazdag és sokrétű, de még ebben a termeszetes sokféleségben is kiemelkedően nagyszámú a művészettörténeti vonatkozású mű. Évtizedeken át állandó szerzője volt tudományos kiállítási katalógusainknak, és kiváltképp gyakori szerzője a Művészettörténeti Értesítőnek. Személyes jó barátja sokunknak, a reflektorfényből óvakodva, hunyorogva visszahúzódó mentora az ifjabb kutatóknak. Megemlékezett róla az irodalomtörténet-írás az *Irodalomtörténeti Közleményekben*,¹ és nyomtatásban megjelent műveinek – bőséges – jegyzéke hozzáférhető az Irodalomtudományi Intézet honlapján. Olyan szoros kapcsolatban állt azonban velünk – szakmánkkal általában, és többünkkel személyesen is –, hogy méltatlan volna a hallgatás. Korszakos jelentőségű felfedezéseket köszönhetünk neki.

Szakmai és személyes kapcsolatunk 1981-ben kezdődött. A schallaburgi Mátyás király-kiállítás Bécsben megjelent katalógusának záró irodalomtörténeti összefoglaló tanulmányának megírására Őt kérte fel Klaniczay Tibor.² Klaniczay reneszánsz univerzumában Ritoókné Szalay Ágnes már akkor is állócsillagnak számított.³ A katalógustételek, rövidebb bevezetések nem kevésbé kényes feladatára Klaniczay Pajorin Klárát kérte fel, aki ebben a szellemi világban szintén előkelő helyen állt (és áll ma is).⁴

Ritoókné Szalay Ágnes egyik első izgalmas, számunkra új világot nyitó dolgozata volt a budai antik nympa-szobor – valószínűleg egy római síremlék-dombormű – recepciótörténete. Előadásként vált közkinccsé először, majd megjelent az *Irodalom-*

történeti Közleményeknek abban a kötetében, amelyet Klaniczay Tibor hatvanadik születésnapjára állítottak össze a tisztelői.⁵ Ritoókné Szalay Ágnes olyan hexameter-formulából indult ki, amely sírköveken is feltűnt ekkortájt: *parce meum quisquis tangis cava marmorea, somnum / rumpere*. Ott olvasható Thurzó Zsigmond váradi püspök (+1512) sírkövén is: *parce meum quisquis legis haec epitaphia somnum / rumpere...*⁶ Magyarországi antikfelirat-gyűjtők – mindenekelőtt az általa azonosított Felice Feliciano – tevékenységétől elindulva a közép-európai reneszánsz művészettörténet és humanizmus kérdéskörébe kapcsolta be a budai humanizmust; a szövegek sora egészen az id. Lucas Cranach híres forrásnympa-képeiig tart, amelyeken – a kútmedence peremén – szintén olvasható ez az antik utalás.⁷ A műtárgyakhoz kapcsolódó szellemi tartalom összeköti a 15. századi magyarországi olasz feliratgyűjtőket, Schönvisner Istvánt és a Nagyszombatból Budára átköltöző tudományegyetemet. A római kőfaragvány időközben – ki tudja, mikor – eltűnt, de hatásának késő középkori, kora újkori emlékei Ritoókné Szalay Ágnes kezén, tollán ismét elénk varázsolták a Duna partjára az antik forrásnympát.

Amidőn – 1991-ben – Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára tisztelgő kötetet állítottunk össze a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Osztályán, Ágnes is felkértük tanulmány írására. Az ünnepelt évfolyamtársa volt az egyetemen, és kölcsönösen becsülték egymást, sokra tartva a másik munkásságát. Szalay Ágnes ismét brillírozott: a morva reneszánsz kezdeteit Ő kapcsolta össze nálunk először Magyarországgal.⁸ Mindkét morva „mecénás” Mátyás embere volt, és rövidebb-hosszabb időt töltöttek Budán.⁹ Az egyik, Ctibor Tovačovský z Cimburk

– Mátyás morva helytartója – 1484-ben járt a Magyar Királyság székvárosában. Tovačovi várának keresztosztású, all'antica tagozatokkal profilozott ablakkereteit (gerecsei) vörösmárványból faragtatta. A várkapu felirata 1492-es, de maga a kapu valószínűleg későbbi a felirat évszámánál. A másik építető, Ladislaus Bozkovicz (nagybátyja, Protasius együtt tanult Janussal Padovában, olműtzi püspök lett 1470-ben Mátyás a gyulafehérvári püspöki széket szánta neki), 1481-ben veszprémi nagyprépost lett. 1485-ben elhagyta Magyarországot, 1486-ban megvásárolta Moravská Třebovát. 1991 után megkerülhetlenné vált számunkra a reneszánsz stílusnak ez a morvaországi leágazása. Olyas, mint a prágai vagy a krakkói lesz, valamivel később. A Budapesti Történeti Múzeum nagy Mátyás király-kiállításában majd meg is jelennek a kölcsönözhető morva kőfaragványok 2008-ban.¹⁰ De még nem tartunk ott.

1994-ben rendeztük meg a Magyar Nemzeti Galériában a Dunántúl középkori művészetét bemutató Pannonia Regia-kiállítást. Az egyik speciális tárgy: az ókori kőfaragványok, feliratok gyűjtése a 15–16. századi Magyarországon.¹¹ Szalay Agnes segítségével, együtt gondolkodásának köszönhetően tudtunk egy külön szakaszt beiktatni a kiállításba és önálló fejezetet a katalógusba is, sőt, még a Magyar Nemzeti Múzeum mozdítható – Bonfini által idézett, vagy Megyericse János által lemásolt feliratú – római köveit is bemutattuk. Ez volt az első olyan középkori kiállítás, amelyen eredeti római faragványok – az ókori faragványok saját jogán – szerepeltek. Azóta természetes mindenkinek, hogy az eredeti római kövek részét képezik a késő középkori művészeti és tudományos kultúrának Magyarországon. Ritoókné kutatásai és minket, fiatalokat segítő, innovatív egyénisége nélkül erre nem tudtunk volna sort keríteni. Ezt azért hangsúlyozom, mert az újabb kutatások rendre megfelelnek arról, hogy 1994-ben milyen szellemi környezetben jelentek meg először, és mit jelentettek mindannyiunk számára ezek a kutatási eredmények.¹²

Ezeknek a mindig szövegekhez kapcsolódó kutatásoknak a koronája lett az a nagy tanulmány, amelyben a régészeti emlékeket összekapcsolta a Corvinus-legendával, Mátyás király fiktív római származásának valódi és koholt elemeivel. Kulcsár Péter 1990-ben közzétett, hatalmas Corvinus-tanulmánya¹³ után máig ez a legjelentősebb írásmű erről a korról, erről a problémáról.¹⁴ Ebből kiindulva újra lehetett értelmezni a Mátyás-reneszánszot.

*

Hosszú időn keresztül, évtizedeken át foglalkoztatta Janus Pannonius életművének értelmezése, a versek-

hez fűzhető tárgyi magyarázatok. Ezt tekintette saját maga számára is a legfontosabb feladatnak. Jobb válaszítás nem is lehetett volna az Ő személyénél, amikor – réges-régen, 1984-ben – Klaniczay Tibor kidolgozta a Janus-kritikai kiadás koncepcióját és kijelölte a stáblistát.¹⁵ A magyarázatok összeállításában, a tárgyi jegyzetek megírásában számított Ritoókné Szalay Agnesre, és mi, művészettörténészek ennek a fáradságos munkának komoly haszonélvezői lettünk. A „műhelyforgácsok”, egy-egy megoldott részprobléma számunkra, művészettörténészek számára sokszor igazi reveláció lett. A nagy mű sajnos nem készült el, és fogalmunk sincs, hogy ki tudná befejezni. (Ilyen magas színvonalon senki.) A szövegkiadás elkészült, három kötetben jelent meg, de csak a tiszta szövegek.¹⁶ A készülő tárgyi magyarázatok sokszor alakultak kész művészettörténeti cikké, és jelentek meg esetleg pont a Művészettörténeti Értesítőben. Óriási nyereségére a Janus-filológiának is.

2009-ben közölte annak a híres kettős arcképnek az elemzését, amelyet Andrea Mantegna alkotott Janusról és barátjáról, Galeotto Marzióról. Neki sikerült a legközelebb jutnia a nevezetes problémához, mert a kérdés valójában filológiai. Csak a Janus-vers lehet a kiindulópontja minden elemzésnek.¹⁷ A cikk a költemény kommentárjaként is olvasható. A híres, sokat emlegetett vers műfaja nem fiktív képleírás, *ekphrasis*, hanem *laus*, dicséret, fejt ki a Szerző, és épp ezen a ponton emlékezik meg szép szavakkal Feuerné Tóth Rózsáról, aki a verset egykor hosszasan elemezte.¹⁸ Ismét egy meghökkentő filológiai probléma: Plinius *Naturalis historiája* említi Apellés kettős képmását Nagy Sándorról és jó barátjáról. Ám az „egy táblán két képmás” fordulat csak interpunkció nélküli Plinius-kéziratból származhat. Ismét egy termékeny félreértés. De arra is kerül példa, hogy – tán Pliniustól függetlenül – készült ekkoriban kétoldalas képmás – „doppio ritratto opistografo” – Leonello d’Este számára is. Remek része az írásnak, ahogyan a Szerző elemzi és őszintén próbálja megérteni a kövér, handabandázó, kisé komolytalan Galeotto és a gracilis alkatú, introvertált Janus hosszan tartó barátságát.

Az is felvetődhet bennünk ennyi év után, kicsit szabadabban értelmezve a hajdanvolt műalkotást, hogy a festőt vajon nem a két erősen különböző egyéniség ellentéte ragadta-e meg? S vajon nem ez volt-e a kettősportré igazi művészi problémája? Az 1458-ban készült kettős képmás mindenestre az első olyan Mantegna-mű volt, amely elhagyta Itáliát és az Alpokon túlra került. Vajon hol őrizte Janus? Milyen kár, hogy a költemény szubtilis szűrőjén keresztül többet nem pillanthatunk meg e képből.

A művészettörténet-írás régi problémája, hogy Vitéz János és Janus Pannonius jóvoltából mi került az

olasz reneszánsz művészet alkotásaiból, 1471–72-ig Magyarországra. Balogh Jolán úgy vélte, hogy a kisebb, mozdítható művek köre volt az új stílus lehetséges közvetítő eszköze. Mint például a firenzei reneszánsz díszkódexek. Ritoókné Szalay Ágnes döbentett rá bennünket, hogy nem vettük eddig észre: Janus egy Guarino Veronesét ábrázoló érmet küldött haza Váradra, Vitéz Jánosnak. A levél, amelyben erről szó van, régóta publikus. De csak Ritoóknének sikerült pontosan datálnia (1453), megállapítania, ki vitte az érmet (Ivanics Pál). Meghatározható a hátlap kútábrázolása is, egy gracilis, glóbuszon álló Herkules-figura, mint a kultúra védelmezőjének jelképe. A barbárság, a butaság az igazi szörnyeteg, amit a hősnek le kell győznie. A Guarino-érem képe ezek után aligha hiányozhat a művészettörténeti összefoglalókból. A cikk megjelenése helyét is írjuk ide: a Galavics Géza születésnapjára megjelent monumentális tanulmánykötet.¹⁹

2002-ben a Szépművészeti Múzeum Bulletin-jében jelent meg a Régi Képtár híres táblájáról – Michele Pannonio Thaleia múzsáról írott „kommentár”-ja.²⁰ A képet Pulszky Károly fedezte fel Firenzében egy műkerekedőnél, Ipolyi Arnold vásárolta meg és adományozta a Nemzeti Múzeumnak. Péter András monográfiájában, *A magyar művészet történetében* szerepel mint Magyarországról elszármazott mester munkája.²¹ Ritoókné ismét egy filológiai problémából, egyetlen szóból indult ki, Thaleia szokatlan – szőke – jelzőjéből, és jutott el végül Leonello d’Este studiólójának Múzsasorozatáig, köztük is épp Michele Pannonio jól ismert Thaleia-képéig. Felvetődik a kérdés: vajon a forrásokban Michele Ongaróként szereplő festő szignatúrája miért lett épp itt és ekkor Michael Pannonius (betű szerint: EX Michaele Panonio)? Vajon nem képzelhető-e el, hogy a Ferrarában ugyanabban az időben működő Janus Pannonius és Michele Pannonio találkoztak? A festő névváltozata és Janus névváltoztatása nem függ-e össze egymással?

A Borzsák István tiszteletére kiadott kötetben jelent meg Janus Pannoniusnak a Jacobus Antonius Marcellinus-panegyricusban olvasható Calumnia-elemzése, amelyről kimutatta, hogy az egyik leghíresebb ókori ekphrasis, Lukianos Rágalom-képének átdolgozása.²² A Lukianos-recepció ritka példája ez, és a Calumnia első középkori irodalmi feldolgozása, nem kicsiny terjedelemben, hanem közel száz sorban. Lukianos *Rágalmáról* eddig Botticelli képe jutott eszünkbe, ezután majd Janus verse is – és megint itt a kérdés, vajon miként viszonyult a festéshez, mit láthatott ő egy képen?

A *Jacopo Antonio Marcello Holdsarló- és Sárkányrendje* megint művészettörténeti tanulságú is: a Jacobus Marcellus-panegyricusban szereplő Sárkányrend

emlékése – egy nagy kortárs költő szava – eddig elkerülte a rendjeleket gondosan lajstromozó kutatás figyelmét. A Sárkányrendet adományozó uralkodó személyét is sikerült agnoszkálni: maga III. Frigyes volt mint V. László király gyámja. Mellesleg az Anjou René adományozta Holdsarló-rend kérdése is tisztázódott. Megoldódtak a panegyricus tárgyi kérdéseinek – a kritikai kiadás majdani kommentárjának – lényeges pontjai. A Sárkányrend ráadásul magyar alapítású rend, Zsigmond császár és király kreációja, és a magyar arisztokrácia színe-java megkapta. Még a Jagelló-korban kelt címereslevelek szövege is külön leírja, ha a pajzsot sárkányok tartják.

*

Amikor 2002-ben a Jankovich Miklós gyűjteményét feldolgozó kiállítást készítettük elő – ebben Janus Pannonius-probléma nem volt várható –, egy késő középkori sírkövel „kínált meg” minket. Az irodalomtankönyvekben is szereplő, *A nagybeteg Janus a táborozó Balásznak* című vers egyik hőse, Balázs azzal a Keszi Balázs deákkal azonos, akinek sírkövét Jankovich megvásárolta és ami ma is a Nemzeti Múzeumban (a Lapidáriumban) látható.²³ Erre végképp nem számítottunk; Ágnes a Jankovich-katalógusban is tudott közölni egy kisebbfajta szenzációt. A tanulmánygyűjteményeiből ez a rövid írás természetesen kimaradt.

Sírköveket már korábban is „rendbe tett” a kedvünkért: Bakócz Bálint titeli prépost – a család felemelkedésének megalapozója – síremléke ugyan csak a Nemzeti Múzeumban várta, hogy valaki felfedezze. Időtlen idők óta a múzeumban volt, provenienciájára nem emlékeztetett semmi. A Pannonia regia-kiállítás katalógustétele nem lett volna megfelelő terjedelmű fórum, ezért kérésünkre külön megírta cikként is, amit a Művészettörténeti Értesítőben közöltünk.²⁴ Arra már lehetett a katalógusban hivatkozni.²⁵

2006-ban, a humanista váci püspök, Báthory Miklós halálának ötszázadik évfordulójára konferenciát szervezett a váci egyházmegye, s ebből az alkalomból dolgozta fel Ágnes Báthory Miklós síremlékét. A nagy terjedelmű tanulmány a konferenciakötetben jelent meg.²⁶ A kutatás teljes, kissé kalandos története nincs a tanulmányban leírva, ezért inkább megörökítem itt.

A hagyomány úgy tudta, hogy a 18. században a váci ferencesek kolostoruk építéskor találták meg – sok reneszánsz kőfaragvánnyal együtt – Báthory Miklós püspök sírkövét. A derék testvérek azonban – ahelyett, hogy megőrizték volna a sírkövet – vörösmárvány lavabót faragtattak belőle maguknak. A sírfelirat ismert volt régóta, a sírkő azonban eltűnt.

Kerestük hát a lavabót Ágnesnek Vácott, ahol a volt ferences kolostorba nem lehetett könnyen bejutni. A nyomda, amely az épületben működött, elköltözött, a rend viszont még nem jött vissza. Az épület gyakorlatilag lakatlan volt, így azután a kulcs megszerzése nem bizonyult könnyű feladatnak, pedig még maga Beer Miklós püspök úr is próbált nekünk segíteni. Végül sikerült bejutnunk az üres épületbe, ahol megtaláltuk a lavabót eredeti helyén – a bejáráshoz közel – befalazva, és Lóvei Pállal végül arra jutottunk, hogy bizony igaz lehet a legenda, és a humanista püspök sírkövéből készült a lavabo. De persze ezt akkor dönthetnék el biztosan, ha a faragványokat – mert nem egy darabból áll a barokk mű – ki lehetne szedni a falból. Ágnes cikke végén óhajtja is, hogy ezt tegyék meg, és a sírkövet – darabjait – vigyék át az egyházművészeti múzeumba. Ez még várat magára, egyszer valakit csak hajtani fog a kíváncsiság, és kiemelik a falból a töredékeket. Irodalmi szövegelemzés, eredeti oklevelek vizsgálata autopsziával, kőfaragvány-filológia – így néz ki az ideális reneszánszkutatás. Másként nem is lehet elképzelni.

Legnagyobb hatású *trouville*-ja is síremlékhez kapcsolódik. Megtalálta Hunyadi János gyulafehérvári síremlékének eredeti feliratát. Egy csapásra át kellett datálni az erdélyi reneszánsz kezdeteit, felszámolni a protoreneszánsz régi ideáját. Először előadásként hangzott el a REBAKUCS-ban. Első komoly publikációja a Történelem – kép katalógusban jelent meg 2000-ben, ezt publikálta azután átdolgozva, jelentősen kibővítve 2012-ben.²⁷

A Verancsics Antal lejegyzésében megőrződött sírfelirat Hunyadi János síremlékének három ránk maradt, ma is látható töredékét – a fedőlapot, a csatajelenetet és a foglyok elvezetését ábrázoló oldallapokat – 1533-ra datálja a korábban elfogadott 1460-as évek helyett. Megrendelője közvetlenül Statileo János, a püspök, illetve rajta keresztül a király, Szapolyai János volt. Ez a tanulmány betekinteni engedett a tudós műhelyébe is. Mentegetőzik, hogy ez csak egy nagyobb mű tervezete, ezért nincsenek hozzá lábjegyzetek, de talán mondani sem kell, hogy mi a töredékét sem tudtuk volna föltárni e síremlékállítás politikai forrásainak.

*

Hajlunk arra, hogy a Janus-kutatásoknak tulajdonítsuk a jelentősebb szerepet Szalay Ágnes életművében. Számunkra, művészettörténészek számára azonban legalább ennyire revelatívak voltak a késő reneszánsz időszakra vonatkozó előadásai, publikációi. 1984-ben jelent meg az a vékony, bibliofil – Haiman György tipográfus iskolájában készült –

Művészettörténeti Értesítő 73 (2024)

kiadvány, amely a Radéczy István királyi helytartó, egri püspök pozsonyi kertjének hársfája alatt össze-összegyűlő humanista körnek állított emléket.²⁸ Ugyanekkor ismerkedtünk meg, ezzel párhuzamosan – Galavics Géza kutatásaiból – azokkal a síremlékekkel, arcképekkel, amelyek ugyanennek az elsüllyedt világnak, elfeledett humanista elitnek mutatták meg a művészeti hagyatékát.²⁹ Annak a klasszikus reneszánsz modellnek, amelynek Balogh Jolán teremtette meg nagy hatású narratíváját, nem volt része a Habsburg Magyarország művészete, vagy csak kevésbé hangsúlyosan, a tősgyökeresen magyarnak tulajdonított Erdéllyel szemben, annak árnyékában. Ritoókné Szalay Ágnes kutatásaira ezért, ebben a pillanatban vetült erős reflektorfény, és a mi nemzedékünk számára ezért válhatott különösen jelentősé a késő reneszánsz kultúrája, a pozsonyi szellemi és politikai elit ambientéje. Pálffy Géza vagy Molnár Antal nem sokkal később kibontakozó kutatásai, sorra megjelenő publikációi, a teljesen megújult kora újkori Magyarország-kép kialakulása mögött ott kell látnunk Ritoókné Szalay Ágnes és Galavics Géza korszakos jelentőségű felismeréseit is. A fiatalabb generáció számára mindez már természetes, de mi *in statu nascendi* voltunk ennek a korszakos jelentőségű megújulásnak a részesei.

Az ókori feliratok gyűjtői, Giustinianitól és Felice Felicianótól Megyericséi Jánoson át Verancsics Antalig és tovább – amit publikált és amit soha. Mindig tudni lehetett, hogy amit látunk, az csak a jéghegy csúcsa. Ritoókné Szalay Ágnes mindent tudott. Jönnek majd az utókor egyszerű lelkű képviselői, akik újra felfedeznek mindent és közben fanyalognak is, neveltetésük függvényében. Szalay Ágnes mindentudásának volt iskolája. Ismerve precizitását és munkahelyének, az MTA Könyvtára Kézirattárának szellemi környezetét, mindent gondosan újraolvasott, amikor például sajtó alá rendezte Bartoniek Emma korszakos munkáját, a töredékekben fennmaradt hatalmas, a kora újkori magyar történetírást feltérképező monográfiát.³⁰ Ritoókné számára az ókori források, az antik auktorok állandó újraolvasása is magától értetődő volt. Már legelső, korai cikkei is a korszak teljes ismeretéről tanúskodtak.

*

Posztumusz jelent meg az a munkája, amely eredetileg nyitóelőadásként hangzott el Esztergomban a „Janus Pannonius, Vitéz János és a humanista hagyomány továbbélése (1450–1630)” című nagyszabású irodalomtörténeti konferencián 2022. szeptember 7-én.³¹ Az irodalomtörténet-írás igen régi témáját dolgozta fel újra, Janus Pannonius, Garáz-

da Péter és Megyericsei János költői hármását, *Tres fuimus [...] vates* címmel, idézve legelől Megyericsei János gyulafehérvári sírkövének feliratát.³²

Van egy csak órá annyira jellemző részlete a tanulmányának. Idézi Vitéz János esztergomi síremlékének disztichonokban írott feliratát. Trouvaille, ahogyan a verset Garázdának attribúálja, engem teljesen meggyőzött. Részben az én írásaimra is hivatkozott, csak én nem tettem meg az utolsó lépést – írta. Rá is jellemző ez a finom megfogalmazás, és rám is – túl óvatos vagyok. *Confiteor* – de nem ezért térek ki erre a szakaszra. Mindenki tudja, aki ezzel a verssel behatóbban foglalkozott, hogy egy helyen rossz a versmérték, botlik a metrum. A síremlék sok darabra törve került elő, és amikor rekonstruálva és műmárvánnyal kiegészítve felállították az esztergomi főszékesegyház altemplomában 1824/25-ben, ki kellett pótolják a verssorokat is.³³ Nem sikerült tökéletesre. Maga a műmárvány pótlás azonban olyan jól sikeredett, hogy amikor magam is újra közöltem a sírverset, igen óvatosan mertem csak jelölni a kiegészítéseket, annyira beilleszkedtek.³⁴ Ezen az állapoton az sem javított, hogy az elmúlt kétszáz évben a kiegészítések beváltak, magas fényüket elveszítették és felületük spróddé változott, mert maga az eredeti kő, a vörösmárvány sem járt jobban. Most, hogy Osgyányi Vilmos szétbontotta az együtttest, hogy újra, pontosabban, szebben illeszthesse össze a töredékeket, fel tudtuk végre mérni a szöveg valódi hiányait.

Ritoókné Szalay Ágnes ennek a munkának a megkezdését sem érte meg, de a rossz sort természetesen kijavította. Jó a konjektúra; a metrum kijavult. Kiegészítette Ó precízen Bakócz Bálint disztichonos sírversének sorkezdeteit is. De erre a javításra itt nem

tért ki a szövegben, még a jegyzetekben sem. Magától értetődő volt számára, hogy ezt javítani kell, és az is, hogy erre nem kell a szót vesztegetni. Értelmezni kell a verset tartalmilag, attribúálni, meghatározni a szerzőjét, az a lényegi feladat. Nem az apró szövegjavítás.

Komoly dilemma elé kerültünk, akik a síremlék restaurálását figyelemmel kísértük és esetenként segítettük a restaurátor munkáját.³⁵ Mi kerüljön a síremlékre? Ritoókné Szalay Ágnes javaslatát írjuk a biztosan rossz helyére, vagy a régi hibásat – rosszul értelmezett kegyeletből –, esetleg (harmadik lehetőségként) hagyjuk üresen a feliratos szalag ezen szakaszait? A betűk formája egyedi, korai humanista kapitális, nehéz lenne kitalálni a rövidítésekkel tűzdelt szöveg ligatúráit. A filológusok a szöveg őrei, nyilvánvalóan rossz szöveget – hacsak nem őriz romlásával valamit az eredetiből, de itt erről nincs szó – nem szoktak kanonizálni. A probléma filológiai és epigráfiai, de – mivel templomról van szó, ahol a hagyománynak más a jelentősége – egyéb szempontok is szerepet játszanak. A filológusok mindenesetre megtették tétjeiket.

Ezen a ponton abbahagyom a – talán hosszúra nyúló – „szellemidézést”. Lehetne még sorolni, mi mindenben, hány ponton tudunk majd kapcsolódni Ritoókné Szalay Ágnes reneszánsz tanulmányaihoz. Nagy kutató távozott vele. Tekintheünk rá tiszteletbeli művészettörténészként, mert bár első sorban filológusnak tartotta magát, koherens víziója volt a reneszánsz korszakról és tágabban az egész régi magyar kultúráról. A társtudományok közül talán a mi diszciplínánk állt hozzá a legközelebb.

Mikó Árpád

JEGYZETEK

¹ *Kecskeméti Gábor*: Ritoókné Szalay Ágnes (1931–2022). Irodalomtörténeti Közlemények 127. 2023, 127–128.

² *Ritoók-Szalay, Ágnes*: Die Geburt der ungarischen Nationalliteratur im Zeichen der Matthias-Tradition. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541. [Schriftleitung: *Klaniczay Tibor – Gottfried Stangler – Török Gyöngyi*.] (Katalog des Nö. Landesmuseums, Neue Folge, 118.) Schloß Schallaburg, Wien 1982, 120–126.

³ A Klaniczay-létrehozta-szervezte legendás REBA-KUCS-ról alapvető a néhány éve megjelent, visszaemlékezésekből összeállított monumentális kötet: *Ács Pál – Székely Júlia*: A reneszánsz reneszánsza. Beszélgetések Klaniczay Tiborról és a reneszánszkutatásról. (Magyar történelmi emlékek. Interjúk, beszélgetések) Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest 2021.

⁴ Pajorin Klára a katalógus következő tételeit írta: 4, 5, 7, 11, 22, 24, 31, 35, 36, 39, 41, 42, 43, 44, 60, 69. sz.

⁵ *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Nympha super ripam Danubii”. Irodalomtörténeti Közlemények 87. 1987, 67–74. (Jelentős mértékben átdolgozva in: *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Nympha super ripam Danubii.” Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. [Humanizmus és reformáció, 28.] Budapest 2002, 87–102.)

⁶ *Balogh Jolán*: Varadinum – Várad vára. I–II. (Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2.) Budapest 1982, I., 59., II., 91. kép; *Lóvei Pál*: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: Várad kötötöredékek. Szobortöredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyvárad Múzeum gyűjteményéből. Szerk. Kerny Terézia. Budapest 1989, 169–174., a Thurzó-sírkő a teljes addigi irodalommal: 186–187., 122–123. kép.

⁷ *Werner Schade*: A Cranach festőcsalád. Ford. Harmath Anikó, szerk. Körber Ágnes. Corvina Kiadó, Budapest 1983 (eredetileg németül: Drezda 1974), 69., 93–97. kép; *Edgar Bierende*: Lucas Cranach d. ä. und der deutsche

Humanismus. Tafelmalerei im Kontext von Rhetorik, Chroniken und Fürstenspiegeln. Deutsche Kunstverlag, München–Berlin 2002, 226–234.

⁸ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Egy ideális fejedelem és ideális városa a morva reneszánsz kezdetén. In: Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. Budapest 1991, 79–83., XIX–XX. tábla, 1–6. kép. (Újra közölve in: „Nympha super ripam Danubii.” i. m. 147–154.)

⁹ *Ivo Hlobil – Eduard Petrů*: Humanismus a raná renesance na Moravě. Praha 1992, 107–120; *Ivo Hlobil – Eduard Petrů*: Humanism and the Early Renaissance in Morava. Olomouc 1999, 146–157; *Vladislava Řihová*: Umělecká výbava Moravské Třebové v době Ladislava Bozkovic – nové objevy. In: Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech. Ed. Ivo Hlobil – Marek Perůtka. Olomouc 2009, 269–282; *Ivo Hlobil*: Chimento Camicia 1492 v Tovačově? Nevyřešená otázka quattrocenta na Moravě. Uo. 215–220.

¹⁰ Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490. Szerk. *Farbaký Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András*. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2008, 463–464. (11.9. sz.)

¹¹ *Ritoókné Szalay Ágnes*: A római főiratok gyűjtői Pannoniában. In: Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994, 318–325. (Átdolgozott újrakölés in: „Nympha super ripam Danubii.” i. m. 75–86.)

¹² Erre példa: *Sánta Sára*: A magyar ókortudás atyja, Schönvisner István. Budapest 2025. Ritoókné munkáira – a két gyűjteményes kötetre – természetesen hivatkozik, a Pannonia regia-kiállításról azonban sajnos szemmel láthatóan nem tud.

¹³ *Kulcsár Péter*: A Corvinus-legenda. In: Mátyás király 1458–1490. Szerk. Barta Gábor. Budapest 1990, 17–40.

¹⁴ A tanulmány magyarul először csak a gyűjteményes kötetben jelent meg: *Ritoókné Szalay Ágnes*: A Corvinus-legenda és a régészeti emlékek. In: „Nympha super ripam Danubii.” i. m. 103–108.

¹⁵ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Klaniczay Tibor és a Janus Pannonius-szövegkiadás. In: A reneszánsz reneszánsza i. m. 359–360.

¹⁶ *Iani Pannonii opera quae manserunt omnia*. Vol. I. Epigrammata. Fasc. 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatus critico instruxit Iulius Mayer. Similia addidit Ladislaus Török. Budapest 2206; Vol. II. Elegiae. Fasc. 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatus critico instruxit Iulius Mayer. Similia addidit Ladislaus Török. Budapest 2014; Vol. III. Carmina epica. Fasc. 1. Textus. Edidit, praefatus est et apparatus critico instruxit Iulius Mayer. Similia addiderunt Ladislaus Török et Zaynab Dalloul. Budapest 2018. A sorozat szerkesztői Ritoókné Szalay Ágnes, valamint az első kötet esetében Borzsák István, a másik kettőnél Szepessy Tibor volt.

¹⁷ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Andrea Mantegna és Janus Pannonius. Művészettörténeti Értesítő 58. 2009, 1–16. (Újra közölve in: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. [Humanizmus és reformáció, 33.] Budapest 2012. i. m. 70–92.)

¹⁸ *Feuerné Tóth Rózsa*: Ars et ingenium. Korareneszánsz művészetelmélet Janus Pannonius költészetében. Ars Hungarica 2. 1974, 14–16.

¹⁹ *Ritoókné Szalay Ágnes*: A kút. Matteo de’Pasti Guarinóról készített érméről. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk. Bubryák Orsolya. Budapest 2010, 338–346. (Újra közölve in: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Kutak. i. m. 16–26.)

²⁰ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Flavia Thalia. Egy kép és egy Janus-vers. Bulletin de Musée Hongrois des Beaux-Arts 97. 2002, 151–158. *Ritoókné Szalay Ágnes*: Kutak. i. m. 27–36.

²¹ *Péter András*: A magyar művészet története. I–II. Budapest 1930, I., 174–175., 89. kép: Érdekes, hogy Pigler Andor katalógusa nem regisztrálja Péter András könyvét. Museum der Bildenden Künste Budapest. Katalog der Galerie Alter Meister. Bearbeitet von A. Pigler. Budapest 1967, 444.

²² *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Mert van egy istennő, neve Rágalom”. In: Pietas non sola Romana. Studia memoriae Stephani Borzsák dedicata. Edd. Anita Czeglédy – László Horváth – Edit Krähling – Krisztina Laczó – Dávid Ádám Ligeti – Gyula Mayer. Budapest 2010, 845–855. (Újra közölve in: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Kutak. i. m. 59–69.)

²³ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Keszi Balázs deák, solymosi és munkácsi várnagy (+1474) sírköve. In: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk. Mikó Árpád. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2002, 115–116. (65. tétel)

²⁴ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Bakócz Bálint titeli és budai prépost sírköve a Magyar Nemzeti Múzeumban. Művészettörténeti Értesítő 43. 1994, 231–233.

²⁵ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Bakócz Bálint titeli és budai prépost síremlékének töredéke. In: Pannonia regia i. m. 353–354. (VII-25. tétel)

²⁶ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Báthory Miklós sírverse. In: Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete. Szerk. Horváth Alice. Vác 2007, 157–171. (Újra közölve in: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Kutak. i. m. 141–151.)

²⁷ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Hunyadi János (+1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei. In: Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, 297–299. (IV-16. sz.); *Ritoókné Szalay Ágnes*: Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifesztum. In: *Ritoókné Szalay Ágnes*: Kutak. i. m. 166–173.

²⁸ Hortus Musarum. Egy irodalmi társaság emlékei. Összegyűjtötte és bemutatja *Ritoókné Szalay Ágnes*. (Studium. A Magyar Iparművészeti Főiskola Typo-grafikai tanszékének kiadványai. Szerk. Haiman György) Budapest 1984.

²⁹ *Galavics Géza*: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Budapest 1986; *Galavics Géza*: A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes – Székely Júlia. Budapest 1987, 228–248; *Galavics Géza*: Személyiség és reneszánsz portré. In: Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szerk. Galavics Géza – Herner János – Keserű Bálint. (Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 10.) Szeged 1990, 401–418.

³⁰ *Bartoniék Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. Sajtó alá rendezte Ritoókné Szalay Ágnes. Budapest 1975.

³¹ Janus Pannonius, Vitéz János és a humanista hagyomány továbbélése (1450–1630). Szerk. *Bajáki Rita – Szilágyi Emőke Rita*. recitai, Budapest 2023.

³² *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Tres fuimus [...] vates.” In: *Janus Pannonius, Vitéz János és a humanista hagyomány továbbélése* i. m. 107–115.

³³ *Mathes János*: *A régi esztergomi vár, az ott kiásott emlékek és más régiségek leírása*. Latin eredetiből fordította és jegyzetekkel ellátta F. Romhányi Beatrix. Esztergom 2014, 152–153. Mathesnél nincsenek kiegészítések.

³⁴ *Mikó Árpád*: *Stílus és felirat. Kőbe vésett klasszikus- és korai humanista kapitálissal írott feliratok a Mátyás- és*

Jagelló-kori Magyarországon. Művészettörténeti Értesítő 54. 2005, 210–212., 9–10. kép, és 233.

³⁵ *Lővei Pál* tette lehetővé, hogy elkísérjem az esztergomi restaurátori szemlékre (2024), de a Vitéz-tumba fedelének helyreállításánál megkértük Zsupán Edinát és Földesi Ferencet is, hogy a helyszínen, a fragmentumok ismeretében mondják el, mit gondolnak a – csupán a köveken, töredékesen fennmaradt – epigramma kiegészítéséről.

Open Access. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited, a link to the CC license is provided, and changes – if any – are indicated. The use and distribution of any images contained in this article is not permitted by this licence. (SID_1)

